

D-11 *Material culture of the Pedi.*

Motolo le Mohlaha - letlakala la	1 - 8
ko theya lapa	" ia 9 - 13
mediro ya ka lapeng	" la 14 - 19

2 Motolo le Mohlaha. Motolo le mohlaha ke mohuta o mongwe wa leloko la byang, o mela mo dinokeng le mo mehlakeng le mo didibeng tsa metsi. Mohola o moxolo wa mohlaha le motolo ke xo dirwa le-xoxwa, lexoxwa le le tumisex-xo xaxolo ke le le loxilweng ka motolo, lona le tumisexa ka baka la boleta bya lona ka, xe motolo e le o boleta o sa kokone motho xe a robetse xodimo xa lona; ka xe mohola wa lexoxwa e le xo alwa mo marobalong xomme batho ba robale xodimo xa lona.

Lexoxwa le loxilweng ka mohlaha lona le tumisexa ka bothata bya lona empa lexoxwa la ona le na le xo kokona motho xa le na boleta xaxolo xa e sa le le lefisa, le sesu la letebatwa ke xo robalwa xodimo.

3 Mohlaha le motolo di kxiwa ke basadi mo dinokeng tse byalo ka bo Tubatse, Lepelle, Motsepula, Motsehlabye le mo mehlakeng e leng mo xodimo xa dithaba tsa Leolo byale ka mo re reng ke Mohlake. Xona mo Mohlake ke mo eleng moenong wa sethsaba sa Lapedi mo ba reng ba tswa xona, (ba tswa nthse). O tla kwa motho wa Mopedi kamehla xe a itheta xe a le mo thabong la monyanya xoba la xe xo linwa dikosa tsa mathabo a re: "Nna re bowa Mohlake, mohlaka -marota mohlophi wa mmasebutla sa dimo, seolo sa matlebo. Nna re bowa Phooko le Phookane, mabye maramaxa mabye maxolo ka mabedi nkexo mae a thsilwane."

4 Xona mowe ke mo motolo le mohlaha di kxiwang nthse, mo o xodileng ka botelele, o a sexwa ka thipa (mphaka) mo o medileng ka botelele bya bokopa, o a tumulwa ke bona basadi. Mohlaha le motolo di kxiwa lebakeng la marexa, lehlabula xa di kxiwe xo a ilwa molato ke xore xe lexoxwa le ka kxiwa lehlabula xo tla na pula ya sefako ya tloxa ya senya mabele masemong batho ba bolawa ke tlala .

Ka xona xo a iletswa xo a ilwa. Motho xe a ka bonwa a kxele
 (sexile) lexoxwa mo lehlalabuleng o bexwa mosate xo kxosi xompe kxosi
 e mmitse e mo sekise, e mo lefise tefo ya kxomo. Lexoxwa le
 kxiwa lebakeng la marexa. Xe batho ba bunne xona kxosi o fa taelo
 5 ya xore, a basadi ba ye maxoxweng, xona basadi le metlepa ba ka ya
 xo kxa lexoxwa. Xe le kxilwe lea anexwa tsatsing lea oma, xe le
 omile lea hlophawa le tlengwa dingatana (dihlo) xona lebakeng la
 selemo o tla hwetsa basadi ba tia ba dutse mo meriting ya diphao
 mo xae mo lapeng ba loxa dikxoxwa ka lenti le le ohlilweng ka
 mokxotsi nthleng ya lenti xo tlemilwe lemao le dirilweng xabotse
 ka bosese bya bophaphathiana la phatana (thupana) ya moretlwa. Pe-
 le mosadi o tla topa thupana ya lexoxwa ka e tee ka e tee a e thula
 ka thswana ya lemao la xo loxa lexoxwa a fele a tsenya mawana le
 le dirilweng ka thupana ya moretlwa a xoxa lenti le loxang ka yona,
 6 phatana ye ya lemao xa e setse e tlemeletswe lenti e bitswa xore ke
 pitseledi. Mosadi a ka loxa lexoxwa le lexolo le lekanang xo ka
 robala batho ba babedi matsatsi a thseletsexo (6) xoba a supaxo (7).
 Lexoxwa le lekaneng motho o tee (1) lona le loxuwa matsatsi a
 mahllano (5). Lexoxwana la ngwana lona le ka loxuwa matsatsi a
 mabedi (2).

Xape ka mohlahlala xo loxuwa mothoto o mobotse o moswana, nme
 ona o loxuwa ka banna ka ona xo ka rwalwa mabele le bupi xe bo
 etiswa motho a ya xo etela motswalo wa bo xoba moxwera wa xaxwe.
 le xo fulela dikenywa tse dingwe tsa naxa tse lewang tse byalo
 ka dinee, dithehlwa, mabilo, dithlakauma, dithlopi, lexakxoma, moto-
 7 lo ka ona xo kxonexa xo ka dirwa le sethebe sa xo solela boxobe.
 Baloxi ba sethebe ke basadi-tia le bakxekolo ba ba sa naxo le mahlo
 a sa bonaxo xabotse. Xo na le mehuta e mmedi ya motolo, o mongwe
 o tswa xore ke Tolwane, modiro wa yona e pharolwa ka boxare e
 ohlwa byalo ka lenti ya ba mekhlo e mentshi ya tolwane. Xe o
 ohlilwe xo nyakwa lenti le ohlilweng ka leokana la dirwa molabana

o mosesane xwa loxwa mothlotlo wa xo hlotla byalwa, lenti le la xo loxwa mothlotlo nthleng ya lona le tlemelelwa pitseledi xoba lemao la thswana la xo roka le naxo le lesoba la xo follela lenti. Mohlotlo botelele bya ona bo lekanywa ka seatla xe motho a otlolotse menwana xo fihla ka setsu.

8 Lexoxwa la motolo le la mohlahla le sethebe le mohkotlo baluxi ba tsona ke basadi, empa xa se basadi ka moka; xo na le batsebi (dithakxa). Lexoxwa la motolo le na le theko e kxolo xo feta la mohlahla ka baka la boleta bya lona, lona le ka rekwa ka seroto se tletseng mabele xoba ka dikxoxo tse nne (4).

Lexoxwa la mohlahla ka xe le se na boleta le sa tumisexe xabotse xoba xaxolo ka xe le na le xo kokona motho xe a robetse xo lona, lona xa le na theko e kxolo; le ka rekwa ka mothoto wa mabele xoba ka dikxoxo tse pedi le xa e ka ba ka thsaletse maseleng a mabedi (2/-).

Motolo mo thekong ya thsaletse e ka ba maseleng a mararo (3/-) xo fihla maseleng a mane (4/-) lexa e ka ba a mahlano (5/-).

9 Mohlotlo le sethebe di rekwa ka mabele mothotwana xoba thsaletse seleng e tee (1/-).

Lexoxwa ke selo se naxo le mohola o moxolo mo phelong bya basadi se na le tumisexo xe mosadi a etelwa ke baxwera ba xaxwe ba potexo o tla ba alela lona mo fase xore ba dule xodimo xa lona. Xe letsatsi le fisa xoba pula e e-na, basadi ba batswetsi ba sireletsa bana ba bona phiso ya letsatsi xoba kolobo ya pula. Xo alela baeng lexoxwa la xo dula xo laetsa kamoxelo ya lethabo.

10 Xo thea lapa. Monna o kxanyoxa felo mo a ka ratang xo axa lapa la xaxwe xona, xe a xo kxanyoxile o tsebisa mosadi le batswadi, xe ba dumelelane xona mosadi o tsea moxora o kxola mabyang a mo fase mo ba akantsexo xo bea lapa la bona nthse. Monna o rema mehlare e leng xona le mehlasana e ka baxo xona, o bile o tielela

K34/79

lexorana byale ka xe a dira lesaka la dikxomo xoba la dipudi.

Xe a feditse o nyaka monna wa ngaka yowe a ka tlang a mo tiisetsa motse ka dihlare tsa xaxwe le ka pheko ya motse, xona monna wa ngaka o tlo tla bosexo xe batho ba robetse a tla a swere thebela tsa xaxwe. Monna a mo tsea a mo isa mo a theang lapa xona, fao
 11 xe ngaka a fihla, o nthsa thebela tsa xaxwe, mo dithebeleng o nthsa dihlare tsa xo thea motse e leng tsa xo efa baloi xo efa meleko le ditladi, xona o tsola ditswabo tshole mo mmeleng a sala a re too! O rarela morakana a tsamaya a kokotela dikokontwane le xo epula tse dingwe dihlare xo fihla ka mo xo sehliweng sefero a dirisa mahlale a xaxwe ka mo a tsebaxo ka xona. Xe a feditse o busetsa hlare tse di setsexo dithebeleng o tswala ditswalo tsa xaxwe, xa a robale mo o tla be a boele xa xabo le byona bosexo byo a dirileng modiro wa xaxwe ka byona.

Moputso wa ngaka ya xo bexa motse (xo tixisa) ke kxomo e thsadi xoba pholwana. Kxunolla-moraba ke nku. Pudi xa e dirwe
 12 tefo ya kxunolla-moraba ya peo le tiiso ya motse, ea ila. Moila ke xore pudi ke lefsexa e na le lesata, ka xona bana ba ba ka belexwaxo mo e ka ba ba lesata le mafsexa, ya re ka dintwa xe Manaba a ka tla mong (monna) wa lapa lewe a thsaba a se ke a lwa nabo, le bana ba basimanyana ba belexwaxo, fa le bona e ka ba mafsexa ba thsaba xo ka lwa le Manaba a a ka tlang mo lapeng la bo bona ka dintwa. Xape ba re pudi xe e tswala ea lla ka xo dira lesata, ka xona le basitsana ba ba ka dulang lapeng le kxunolla-moraba ya lona e lexo pudi e ka re mohlang ba belexaxo bana ba lla ka xo kwa bohloko bya pelexo, ke bohlole le botsopya byo boxolo xo
 13 mosadi xo ka lla mo pelexong. Xe modiro wa ngaka o fedile, xona mosadi a ka thoma xo bopa mmoto wa leboto la ngwako ka mo monna a tlaxo xo xobe a mo theetse boxolo bya ngwako ka xona xo tloxa mohlang ola wa xe ngaka e bexile dipheko tsa xo tiisa motse le

K34/79

hlare tsa nthse, morakana o xa o sa dumelelwa xo robala o nnosi,
 monna o tlemexile xo ka dira mosasana mo nthse mo a ka robalaxo
 le mosadi le bana, xona mosadi o epela lwala la xo sila, ba apexela
 morakaneng wa bona ba robala xona, ba jela xona. Seema se re:
 "Morakana xa o dule o nnosi xa o robale xa o hlwe o nnosi". Ka
 lebaka la xe mosadi a katana le modiro wa xo bopa leboto la ngwako,
 14 monna le yena o katana le modiro wa xo lokisa dithemo tsa dikaxo
 e leng matlwexa, mabyang, dipalelo le dinti le dikokwane.

Xa e le batho ba bafsa ba ba sa tholang xo axa lapa mmoto
 wa ngwako wa bona o bopiwa ke basadi bohle ba kxoro ya xabo
 monna. Ba bopa mmoto wa ngwetsi ba thuswa ke basadi ba kxoro
 ya xabo mosadi, le ba leloko le ba ba ka tswang kxorong di sele.
 Xe leboto le fedile le ritetswe xona monna o thoma xo bexa hlaka le
 xo rulela. Xe mosadi a feditse xo ritela leboto, monna a rulela
 hlaka, yena o thoma modiro wa xo rema dikaxo tsa maa e leng
 mahlaku le dikepela le mahlakanoka xo tla xo dira lapa le xo
 axelela ngwako o.

15 Mediro ya ka lapeng. Yo a naxo le mediro e mexolo mo lapeng
 ka bonthsi ke mosadi, monna o na le mediro e se mekae. Ngwana
 yena mediro ya xaxwe mo lapeng xa se e mekae. Mediro e mentshi mo
 lapeng ngwana wa mositsana o e dira ka xo thusa mmaxwe, boxolo bya
 modiro o mexolo mo lapeng xo ngwana ke xo rongwa. O kxela batswadi
 metsi xo hlatswa dibyana le diphahlo le leho le lehuduo, le xo
 hlatswa mexopo le xo e boloka xe xo llwe. Modiro o bana ba o
 rutwa ke bo-mmabona le xona xo sila. Ngwana wa mositsana o
 rutwa ke mmaxwe le xo ya nokeng, mmaxwe o tla mo nyakela moetana
 lexa e le lexapana le le mo lekaneng xore a fele a rongwa nokeng
 ka lona xo kxa metsi le xo fela a mo ruta xo mo tlwaetsa xo fela
 16 a e ya kxonyeng, le xo rwala ngatana e mo lekaneng le fela e ya
 xo sila. Mmaxwe o tla mo nthsetsa mabele ka sebyana se mo
 lekaneng le xo mo nyakela thsilo e mo lekaneng, e lekanaxo le

K34/79

diatlana tsa xaxwe, ka mehla xe mmxwe a sila o tla rata xore a fele a sila, a le mo hleng xa xaxwe le yena a sila. Ka xona ke xo ruta ngwana xo sila le xo mo tlwaetsa modiro o.

17 Modiro wa mosadi mo lapeng ke xo sila, xo xa metsi, xo apexa, xo lokisa dijo tsohle le xo hlatswa dibyana le xona xo apeya byalwa. O bopa meboto ya lapa xo ritela meboto le xo ritela lebato le xo lebato le xo kxopha lebato ka boloko bya kxomo ke ona modiro wa mosadi xa lapa le kxoboxile le xa e ka ba ngwako, xa o kxoboxile o mphsafatswa ke yena mosadi. Matlakala a mo lapeng le ngwakong a fsielwa ke yena mosadi. Dikxong tsa xo apeya dijo di nyakwa ke yena, o di rwalela kwa sokeng o dira ngata e kxolo a e bofa ka lerala a rwala hloxong a tlisa xae xore di beswe xe xo apexwa boxobe le dijo tse dingwe tse fepang ba lapa.

18 Modiro wa monna ke xo thusa mosadi ka mabaka a mang xo mo phaphela tsona dikxong ka matla a bonna xore mohumaxadi a tle a kxone xo ba le dikxong tsa xo ka apexa dijo. Xape modiro wa monna lapeng ke xo axa bothalana bya xo bea mekotla ya mabele le xo axa madulo a sesexo, le xo betla leho, lefehlo, lehuduo, xo dira setswalelo sa sefero sa lapa, le xo dira lemati la xo tswalela mojako wa ngwako, le xo betlela mosadi mpheng wa moxoma le xo betla pato ya xo fola mabele. Modiro e mexolo ya monna xaxolo e ka mo ntle xa lapa, mme ke xo hlokomela diruiwa, xo disa dikxomo, dipudi, dinku le xo xama mafsi a iswa mo lapeng xo fepa ba lapa. Modiro wa xo disa ke wa basimanyana, mme ba o rutwa ka le xo o tlwaetswa ke bona bo tatabo. Ba thoma ka xo disa nabo ka xo ba laetsa mo xo naxo le mafulo a mabotse le dinoka tse diruiwa di ka noswang xona le xo ba botsa maina a dithaba le dithabana le xo ba botsa le maina a dinoka le matsiboxo a manoso a mabotse, le maina a meboto le meedi le xore ba tlwaele xo disa ba nnosi ka xore xe a disitse le mosimanyana e mongwe, mosexare a fele a mo ngwexela a e ya xae xo bona xore a o tla di

K34/79

19 xorosa ka mabaka a mang o tla fela a mo tsatsela mo mosexareng mo
 a disiteng xona xo bona xore a mosimanyana yo o fudisa. dikxomo
 byang. Xe a bona a disa ka potexo xona o a mo tloanela a mmota
 xoba o modisi, xona monna o dula xae a dira mediro ya lexae le xo
 hlokomela masaka a diruiwa mo a onetsexo xona le xo a thiba, ka
 xona modiro o moxolo wa bana ke xo rongwa. Seema se re: "Lakhura a
 ngwana ke xo rongwa". Mosadi wa lesaedi xa a ratexe xa a retexe
 ke dihlong kudu xo ba lesaedi ka xoba le lapa la xo kxoboxa lapa le
 sa kxophseng le le sa fsielweng. Matlakala a lapa xa a fsielwe
 bosexo le xe a ka fsielwa bosexo xa a nthsetswe ntle xo thsollwa
 20 sethobolong a kxobokanyetswa thoko, xa xo sele xona a ka thsollwa
 sethobolong. Xo fora bana raetse, xo ba tlotse ka makhura, xo
 tlotse dintepana tsa bona ka makhura le xo dira mabole a bona le xo
 lokisa malao, ka moka tse ke modiro wa mosadi baneng ba basitsana.
 Xo soxela mosadi thetho le xo soxela basimanyana makxweswa ka
 moka oo ke modiro wa banna. Mediro ya xo lota le xo babalela
 malapa bana ba e rutwa kudu xe ba le mo lebollong la bona la banna
 xoba la basadi le thlomphe ya xo hlomphe banna le ba baxolo.
 Ngwana o rutwa le xo araba xe a bitswa ke ba baxolo. Mosimane
 xe a bitswa o re, Tama! Mositsana o re, E ye Kxosi

22

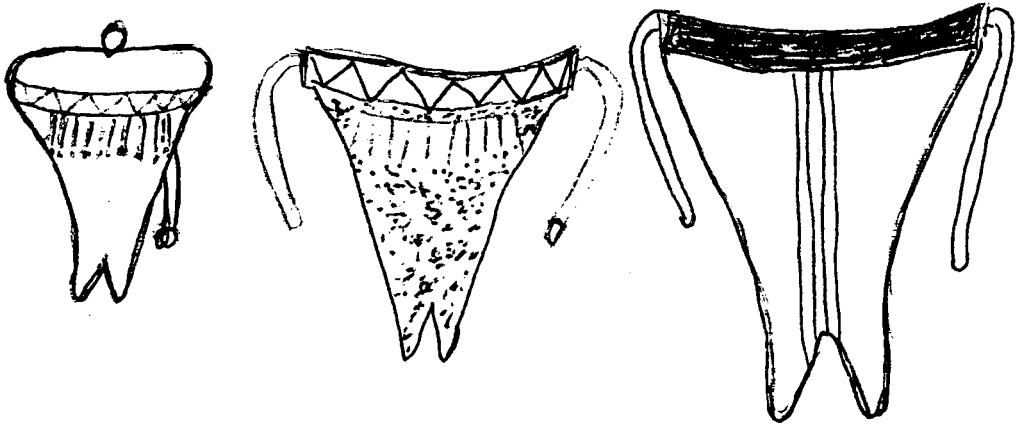
1. Ntepa
2. Dieta
3. Mrala
4. Thetbo
5. Thari

Matlalo a diphoofolo

6. Thsipa
7. Phukubye
8. Pela
9. Nkwe
10. Kxano le Nakedi
11. Letsopa
12. Nkxo, sedibelo sekupa
13. Lexapa, sexo, mokxopu
14. Mohola wa mabyang
15. Thefee
16. Lesisi
17. Sehlokwane
18. Moditswane
19. Mathatane
20. Matulwane
21. Lphafa
22. Mohlodima
23. Phsielo.

K34/79

23 Ntepa. Ntepa e dirwa ka letlalo la kxomo. Xo hlabya kxomo

xore: Ke Dithlono.

24 Dithlono xa di lahlwe di a lotwa xabotse dia apexiwa di dirwa
 seseba sa boxobe xore boya byo bya mokxopa o o falwang bo se
 khwamoxe, mokxopa o o alelwa byang byo boleta o bexwa mo xodimo
 xa byona xe o falwa, mme byang byo bo bitswa xore ke Selele. Modi-
 ro o wa xo fala xa se modiro o tsebyang ke banna ka moka o na le
 batsebi ba ba bitswang xore ke bafadi, xaxolo ke banna-tia, e seng
 masoxana byale ka bo-Lepala Monampane, mahlaxalale Maepa,
 mmakomane mhloko. Xe mokxopa o fedile xo falwa xona xo nyakwa
 moko wa thapo tsa dithsidi di a silwa di hlakanywa le metsi di
 fehlwa xabotse ka lefehlo xore di kwale xabotse mo metsing. Xa di
 kwetse di tselwa mo mokxopeng o fadilweng ka xo o tlotsa xore mo
 xo fadilweng ka moka xo kwale dithsidi, xona o a phuthwa xore
 dithsathso tse di kwelele xabotse mo mokxopeng. Ka la ka moswane
 25 o a anexwa wa oma, ka moraxo xa matsatsi a se makae a mabedi xoba a
 mararo mong wa ona a ka apea metsi a borutho a lala a berile
 mokxopa o, ka ona xore xe a tsoxa ka la moswane a hwetse o kolobile
 xomme a thome xo nyaka dithlabo le matlapa a makxwakxwa a xohle
 mokxopa ka ona xore o tloxe boreledi bya xo falwa xo tsoxe lehlono.
 Thlabo ya xo xohla mokxopa ke seebe sa mokxopha wa mosela mphse,
 sona se bitswa xore ke thlabo ka xe se na le makxwakxwa a meetlwa

se kxona xo xohiwa le ka matlapa a makxwakxwa a se nang boreledi le ka mehlahare ya xodimo ya meeno a nku xoba pudi tse hweleng kxale. Tsec ka moka mokxopha o xohlwa ka tsona di bitswa xore ke Dithlabo. Xe o fedile xo xohlwa ka dithlabo xo silwa dithsidi xape di hlakanywa le metsi tsa fehlwa tsa thselwa mokxopheng wa lala o kwelela dithsathso tsa dithsidi xa dithsidi di se xona, mokxopha o ka thsathswa ka mafsi a lebese, xaxolo lebese la mafsi a dipudi.

26 Xe a se xona le a dikxomo o lokile fela xo retexe kudu le xa e le mmebe wa nagsi a bodila le ona o ratexa xaxolo mo dithsathsong. Xe letsatsi la xosasa le hlaba xona mosuxi o thoma xo soxa ka diatla a tsea tema ka tema xo fihla xe a feditse xo suxa. Xe mokxopha o bonaxala xore o budule ka xe e le o boleta-leta, xona xo tsewa tsona dithsidi di a silwa di hlakanywa le meetsi di fehlwa xabotse di hlakanywa le letsoku ka tsona xo thselwa mokxopha xore e se hlwe e le o mosehla e be o mohulwana bya letsoku. Modiro o wa xo soxa o kxonwa ke xo dirwa ke monna o tee wa seroto, ka kxofiso ya ka pele ke xo direlwa letsema la byalwa, xona basuxi e ba ba banthsi, e ka ba modiro wa tsatsi le tee xa o soxwa ka letsema, empa xe monna a ithsoxela ka nosi e ba modiro wa matstsi a tekanyo ya beeke. Modiro o wa xo soxa ke modiro o dirwang ke banna, basadi xa ba o

27 kxone. Xe modiro wa xo soxa o fedile mokxopha o budule, xona o bitswa xore ke moxaswa xo ona xo sexwa dintepa tsa basadi le tsa dikxarebe le tsa banenyana. Moxaswa wa kxomo e kxolo o kxona xo nthsiwa dintepa tsa basadi ba bane (4) le tsa lana ba bararo (3). Xape moxaswa o dirwa kobo ya bosexo ya xo robala le setepa sa ngwale xe a bolla.

Ntepa ke setswaro sa basadi, e a rekiswa e a bapatswa, theko ya yona ke mokotla o tletseng wa mabele xoba pudi ya sethole xoba lesome la maseleng. Ntepa xore e tle e kxone xo tiya e se ke ya onala ka pele, motswadi wa yona o swanetse xo fela a phela ka xo e tlotsa ka makhura xoba ka thsolo e tle e se ke ya ba e omeletsexo e fele e le e boleta. Modiro wa xo sexa ntepa

K34/79

mo moxasweng o na le dithakxa (batsebi) tsa ona. Moxaswa o tiileng ke o o dirilweng ka mokxopha wa kxomo ya thlabya le ntepa e tiileng ke ya kxomo ya thlabya. *Diêta*

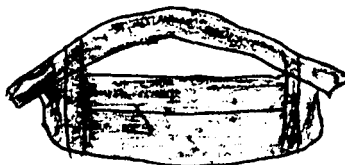
28

Ka mokxopha wa kxomo xo dirwa dieta. Tsona di dirwa xaxolo ka letlalo la mo phatleng ya kxomo xa kxomo e hlabilwexo, xo tswiwa letlalo la la phatla le patlwa xabotse xore le ome, xa le o'ile yo a direlwang dieta o a tla o xata mo xodimo xa phatla ka kxato ya xaxwe xore mosexi a kxone xo lekanya boxolo bya lenao la xaxwe la ka thoko e ngwe le e ngwe, bophara le botelele bya dikxato. Phatla ya kxomo e kxona xo tswa (xo dira) dieta tse pedi fela, e seng xo feta fao xe di fedile xo setwa, xona xo kxokelwa maralana a metlotsi xore dieta di tle di kxone xo rwalexa. Metlotsi ke maralana a xo hunelwaxo ka ona xe xo rwalwa xore dieta di tle di kxone xo tia mo dinaong di se ke tsa rolexa xoba xo kxolokxohla. Kantle le letlalo la mo phatleng xo ka dirwa le ka la mo mohlobolong wa kxomo mo letlalo la nthse e leng le, le koto. Basexi ba dieta ke banna. Mohola wa tsona ke xo phemela mosepedi meetlwa.

29

Marala. Marala ona a dirwa ka mokxopha wa kxomo ya pholo xoba ya thsadi, xe kxomo e hwele xoba e hlabilwe mokxopya wayona xa o bapolwe ka dimapolo, o patlwa feela xore o ome. Xe o 'omile ka moraxo xa lebaka o a tsewa o iswa nokeng o nokelwa meetsing lebaka la matsatsi a mabedi (2) xoba a mararo (3). Ka moraxo o a nthsiwa mosoxi o thoma xo fatola marala botelele bya xo tloxa hloxong xo fihla ka moseleng bo phaphathi o lekanya ka menwana e mene (4) ya seatla. Xe e bapetse e kxomaxane mokxopha o tee mo xo ona xo ka tswa marala a (25) masome a mabedi a naxo le metso e mehlano xoba masome a mabedi a naxo le metso e supaxo (27). Xe e le wa kxomo e kxolo ka kudu xona monna wa mosoxi o nyaka lefsika le lexolo le le ka kukang ke banna ba babedi (2) xo lonao tlemelela kwata (phata) e a bonaxo e ka rwala boma bya lefsika le, xona o tseya marala a le a soxiwang o kxoka mo xo lona o fexa thabeng (lekabeng) la mohlare o tixileng o a o kxethileng xo ka moxa marala xo ona, e ka ba mohlare wa moswana, morula, mphaya, mokxwaripa, le e meng e ka bang le bothata bya xo ka

30 rwala boima xona o soxa marala ka xo a photha ka phata ka boima bya lefsika le a rarela a photha xo fihla xe bomeetsai bya meetsi mo maraleng bo fela, xe bomeetsi bya meetsi bo fela maraleng xona mosoxi o nyaka makhura e ka ba a kxomo, pudi, nku o tlotsa marala ka ona xo fihla xe makhura xona a tsena kudu mo maraleng a bona marala ka moka a kolobile ke makhura; xona o isa pele modiro wa xo photha a rarela xona marala a thoma xo letefala le xo butswa. Modiro wa xo soxa marala ke matsatsi a mararo (3). La mathomo ke la xo omisa meetsi maraleng la bobedi (2) ke la xo soxa xammoxo le la boraro (3), o tsela makhura le xore a kwale xabotse maraleng a letefale la bone (4) marala a fexollwa a solwa a budule. Modiro o wa xe soxa marala ke wa banna.

31 Mohola wa lerala. Ka lerala xo tlangwa kxomo xa e thapiswa e rutwa xo bofya xoba xo tlema kxomo maoto xe e xangwa le xo bofa kxomo kwateng xa e thulelwa moxala mo nkong, mo xohle mo xo swarwang kxomo xo diriswa lerala. Xa e hlabya, xa e faxolwa, xa e noswa sehlare xa e babya, xa e swaiwa leswao tsebeng. Le basadi ba fiwake banna lerala xore ba le dirise mehola ya bona ya sesadi. Xo tlema ngata ya dikxong, xo tlema mahlaku le ditlamo tsehle tsa sesadi. Mocketwana wa lerala le ona o dirwa ke banna ka mokxopha wa moomo wa kxomo o soxiwa ke banna ka diatla. Mohola wa mocketwana ke xo tlema dikobo xe monna a ya leeto.

Mokxopha wa kxomo o na le mohola o moxolo mo bathong. Basitsana xe ba bolla ba direlwa sekhethu, le mohu o phuthwa ka ona xe a hwele a bolokwa lebitleng. Motho a ka bolokwa ka mokxopha wa kxomo xe o fadilwe o nthitswe dithlono le xa o soxilwe e le moxaswa. Le ntlatla xoba mothoto xa o loxilwe o fedile xo sexwa setsiba sa moxaswa se tielwa ka mo fase xa mothoto xoba ntlatla ka meetlwa ya mohlare wa sephatho (mohlono) fao ke xo lote

32 ntlatla xore e se thubuxe kapele. Sekxethu xoba (setepa) ke setswaro se se tswarwang ke basitsana xe ba bolla ba re ba bitsang xore ke "Eale". Letlalo la lebelo (lebedubedu) la kxomo ke xore letlalo le la ka tlase xa molala wa kxomo xo tloxa seledung sa yona xo fihla ka sefexa (thulo) le bitswa xore ke, Lebelo xoba lebedubedu. Lona mohola wa lona le tlema dipitsa tsa dinkxo le meeta ya xo xa metsi mo melomong ya tsona xo lota palexo ya tsona le xo swara manga a mo xo tsona mo melomong xore a se etelele lerala leo xe le tlemile nkxo xoba moeta mo melomong le bitswa xore ke "kxole".

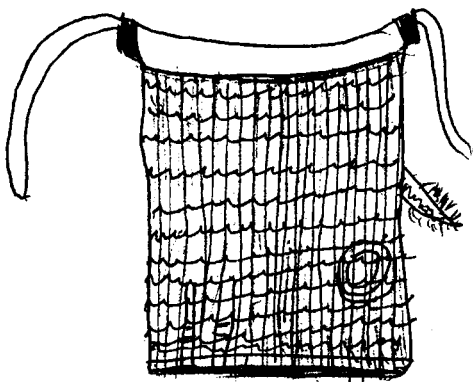
Mosela wa kxomo letlalo la ona le dirwa moxatla wa theko tsa marumu le matsolo le dilepe le dithipa (mefaka) moxatla o lota (thibela) palexo mo thekong ya lerumo xoba letsolo xoba xo mpheng wa selepe xoba thipa mo mpheng wa selepe xoba theko e palexilexo xona xo swariswa ka moxatla, o xatlelwa mo senyalong sa phata eo. Xape ka mokxopha wa phatla ya kxomo batsebi ba kxona xo dir a thoko ya motsoko e sexwa xabotse e rokwe xabotse ka lesika e be thoko.

33 Thetho. Thetho e dirwa ka mokxopya wa pudi le wa nku, le wa namane ya lebotlana. Xe xo hlabilwe pudi ya phooko xoba ya thsadi le xa e le kxapa (thselau) xoba nku ya thsadi, kokxopya (letlalo) o a patlwa xabotse morithing xore o be o ome o le morithing. Xe o omile monna wa mosoxi o kolobisa mokxopha o meetsing o nyaka thlabo ya mokxopha wa mosela mphse o xohla mokxopha ka yonaxore a tlose makhura le dinamana tse di saletseng mo letlalong xe babui ba e bua. Xe a feditse xo e xohla ka thlabo, o nyaka joko bya kxomo xoba bya pudi o theathsa (xo tlotsa) mokxopha ka byona ka moka xa ona ka mo teng e sexo ka boyeng, xona o a o bexa a o patlile morithing tekanyo ya matsatsi a mararo (3). Ka letsatsi la bone (4) o thoma xo o moxa ka xo o tsea ka mphapha ke xore o kolobisa lehlakori le tee xo tsea ka leoto xo fihla ka li letsoxo e ba modiro wa matsatsi a mabedi xoba letsatsi le seripa. Ka moso o tsea o mong mphapa mafelelo o tsea hloxcng matsatsi a mabedi (2) a tletseng. Xe mokxo pha o budule mosoxi

34 o tsea letsoku o le duba ka meetsi o tlotsa mo xo a o ka lona xore e sale e le o mohubedu o tlotseng letsoku o tlotsa fela ka mo xare xa mokxopha e sexo ka boyeng, xe a feditse xo thsela letsoku o tsea thsolo ya pudi o tlotsa mo xodimo xa letsoku le le thsetsweng mo letlalong (mokxopheng) o e bea letsatsing ka xo e anexa xore phiso ya letsatsi e tsenye makhura le letsoku ka tiiso mo letlalong e kwelele sa ruri, ka moraxo xa matsatsi anyana xe mosoxi a kxona xo tloka a tla thoma modiro wa xo tloka xe a sa kxone o tla isa xo ba e leng batloki ka xe modiro o wa xo tloka o sa kxone ke banna bohle o na le batsebi, xona motloki o tla lotsa dithipa tsa xaxwe a fela a tlotsa meetsi mo temeng e a e tlokaxo xore a fele a tloka e le e meetse le yena o dira byalo ka mosoxi o tsea mphapha, a tsoxe a tsee mphapa. Modiro o wa xo tloka ke matsatsi a mabedi (2) fela xa e le mokxopa o moxolo-xolo. Xe o fedile xo tlokwa o tlotsa ka joko xape xona o fetsa matsatsi a mane (4) o tloditse ka joko la bohlanu (5). Xe a bona xabotse xore boko byo bo kweletse

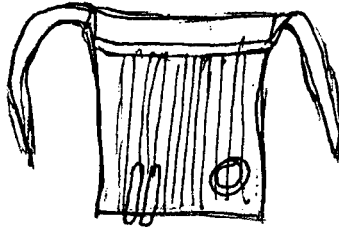
35 xabotse mo letlalong mosixi o isa thetho e ka nokeng xo yo e hlatswa ka meetsi xore thetho e e sale e le e thswu e khubedu, xona mosoxi o xamola thetho e xabotse xore meetsi a leng xo yona a tswa ohle xo sale bometsi bya kolobo feela. Iyale o tla tsea phepe (Lotaxa) a tlotsa ka ona e sale e meetsi a napa a thoma xo e soxa xape xore a e omile e le e bolata-leta. Xa mosoxi a sa kxone modiro wa xo sexa o tla isa basexing, ka xe modiro o wa xo sexa o na le batsebi o sa kxonwe ke banna bohle ba basoxi. Xa e fihla mosexing, mosexi o tla tsea thetho a e thsela ka morole wa dikxomo xoba wa dipudi xoba wa dinku xore e be e bosidi e robala e thsetswa ka morole. Bo sa sa e sale bosexo mosexi o tla thoma modiro wa xo e sexa xo e letanyetsa le xo e sokollela sebopexong sa xo ba thetho. Xe e fedile modirono wa xo sexwa, xona e thongwa xo rokwa ka dithsola tsa masika le ka

36 thswana. Xe e fedile xo rokwa e a bapolwa xabotse byale ka mokxopha wa kxomo xore e nganexa xabotse e otlole meroko, xona e fedile ke thetho ke setswaro sa basadi. Iyale mosadi a ka e tsea a tswara xoba e ka bapatswa ya rekwa ka mabele (mokotla) xoba ka sethole sa pudi le xa e le ka lesome la maseleng.

755

K34/79 15

Lekxeswa le lona le dirwa ka letlalo la pudi ya phokwana, e ka

ba phokwana ya lebaka la ngwaxa xoba ngwaxa le seripa yona e dira
lekxeswa la monna xoba la mosimane wa lesoboro e a xodileng la
potsanyane e elexo manyong le direlwa (le soxelwa) mosimanyana wa
modisi. Xa potsanyane ya phokwana e hwele e a buiwa letlalo la yo
na la patlwa xabotse la oma, xe le omile le tlotswa ka lebebe la
mefsi xa lebebe le se xona mokxophana o ka thathewa ka mafsi a
lebesa la dipudi wa bewa tsatsing xore mafsi a omele mo xo lona.
Xa o omile xona mosoxi o thoma modiro wa xo soxa a le kolobisitse
ka meetsi xe le budule xo hlobya maboya a ka mo ntle xa lona xore e
sale e le le lesweu le le se nang boya lekxeswa le le sa hlobyeng
boya ke la nku xa le fedile xo soxiwa le setwa xabotse ka thipa
xo ripywa matsoxwana e ba mengato maoto ke mahunelo thekeng,
hloxo ke mangatelo xona xa le fedile lea tswarwa. Phuthi le
phudufudu le kome matlalo a tsona le ona a dira lekxeswa.

Phaxa le Katsekatse, le Thsipa, Tola, Pela le Kxano le tsona
matlalo a tsona a dira lekxeswa la basimanyana. Lepesa le dirwa
ka mekxophana (matlalo) a dikxwanyana, le soxiwa byalo ka
lekxeswa empa lona xa le hlobye boya, xa le ngatelwe, ke setswalo
sa masoboro feela, banna xa ba tswale lepesa. Masoboro a tswala
lepesa morlang wa mathabo a bona a se seboro byalo ka xo yo tina
kosa, xona o tla bona lesoboro le tswale lekxeswa le lebotse la
phaxa. Ka mo pele a tswale lepesa la kwana le lepeletse xabotse
byalo ka mosadi a tswale thetho.

Theto e ratexang e tumisexang ke ya nku, yona e tumisexa ka
botse bya yona e sexo ka bothata. Ya pudi le ya namane ya lebotla
na tsona di retexa xaxolo ka bothata lya tsona ke tee di tiileng
xa di onale kapele. Xape letlalo la nku le kxona xo soxiwa
la dirwa lethebo e leng kobo ya bosexo mekxopya e thseletsexo (6)
e soxilwexo xabotse ya rokwa e kxona xo fetsa lethebo le lebotse.
Xape le maoxana a ba buludi xe ba be ba bolla ba le thabeng,

39 mohlang ba aloxa ba foloxa thabeng ba tswala makxeswa a dikwana
 ba aloxa ka ona. Lekxeswa la pudi xa le tswalwe ke dialoxa xa
 ba aloxe ka lona ka xe pudi e se seruiwa se se retexaxo xaxolo bya-
 ka nku. Mokxopya (letlalo) la pudi ya phooko xoba ya thsadi xa e
 le la nku ya thsadi le xa e ka ba la kxapana e e seng e kxolo, ka
 lona xo kxonexa xo dira thari ya xo belexa ngwana le yona e soxiwa
 byalo ka thetho e a tlokwa xa e soxilwe e thselwa letsoku, empa xa
 e tlokilwe xa e iswe basexing xa e scxwe byalo ka basexi ba thetho
 e tlokwa feela ya newa mosadi xore a e dirise modiro wa yona e leng
 wa xo belexa ngwana. Thari e thata ya pudi ya thlabya mosadi a
 ka belexa bana ba xaxwe ka moka xa bona xo fihla ka va kxorula
 mala. Fao ke xa e le mosadi wa leloto, yo a sa leseng xo fele a
 tlatsa thari e ka thsolo le ka makhura xore e fele e le e boleta
 ka mehla. Thari e ngwe e dirwa ka letlalo la thswene, le
 soxiwa ke monna byalo ka le la pudi le nku, fela lona xa le
 40 tlokwe, le soxiwa fela la butswa la lokisetswa xoba thari ya
 xo belexa ngwana. Yona thari e dirilweng ka letlalo la thswene
 xa e belexe ngwana e mong le e mong. E belexa ngwana yo a
 bitswaxo xore ke ngwana-ngwako, ke xore ngwana yo mmaxwe a beng
 a sa kxone xo no ima ka ntle xa thuso ya dihlaire. Xape e belexa
 ngwana yo mmaxwe a phelang a kwelwa ke bana nako e ngwe lee ngwe.
 Xe a swere ngwana, ngwana yo a belexwaxo ka thari ya thswene xa
 e swarwe ke katro ka moka, e swarwa fela ke mmaxwe le mofepi
 le ba lapa labo xe ba hlabetswe sehlaire se se holofelwaxo xore se
 efela ngwana yo maduma. Sehlaire se se fiwa ke ngaka e e kxope-
 tsweng ke monna wa mosadi yo mmoxo le batswadi xore e alafe
 mosadi yo xe a sa ime le xe a phela a hwelwa ke bana ka mehla.
 Xe a sa ime ngaka e mo fa dihlaire tsa xore a nwe a ime, xe a hwelwa
 ke bana ngaka e tla re mohla a belexaxo ngwana ya fa ngwana dihlaire
 tsa xore a efoxelwe ke malwetsi ka xona ngwana wa mohuta oo o
 bitswa ngwana-ngwako, mme o belexwa ka thari ya thswene.

41 Matlalo a diphoofolo. Thsipa, phukubye, pela, nkwe, kxano, le nakedi. Thsipa letlalo la yona xaxolo le bonwa ke banna ba e leng batsomi le barei. Letlalo la yona le a soxiwa xabotse la dira lethebo le lebotse la dithsipa mekxophana (matlalo) e masome a mahlano (50) ya tsona e kxona xo fetsa (xo dira) lethebo.

Phukubye. Letlalo la yona le lona le hvetswa xo banna ba e leng batsumi ba ba tsomaxo ka dimpya le ka xo reya mereo. Ba bangwe ba tsoma tsona phoofolo tse xo di bolaya xore ba tle ba rekise matlalo a tsona, ba bangwe ba di tsoma ka xore ba tle ba hwetse matlalo a tsona ba dire mathebo. Letlalo la phukubye le a soxiwa ke banna, mme xa le soxilwe le budule xabotse, xape mosoxi xe a bona xore ke a manthsi ka ona o roka lethebo. Xe a sa kxone xo roka ka nnsi o isa xo ba elexo basexi le baruki ba mathebo ka xe modiro o wa xo sexa le xo roka mathebo e le modiro o naxo le batsebi xa se banna ka moka ba ba kxonaxo xo roka le xo sexa mathebo. Lethebo la diphekubye la boxolo byo lekanexo le ka fetswa ke matlalo a masome a mararo a naxo le metso e mmedi xoba metso e thselelaxo (32 xoba 36). Lethebo la diphekubye lea rekiswa le a bapatswa le ka rekwa ka kxomo ya tswetsi xoba ka dinku tse lesome le metso e mmedi (12) le xa e le ka masome a mane a dipudi (40) le xa e le ka mabele le thsalete. Le mosela wa yona o dira lekola le seala (sehlora), xape ka letlalo la phukubye xo dirwa kefa xona le dithakxa tse di tsebaxo xo dira kefa ka letlalo la yona. Kefa ya yona e rwalwa ke maxosi, le bahumi le dingaka.

Diphekubye batsomi ba di tsoma mo dithokxweng le mo masokeng le melapong ya dithaba. Xo byalo le dithsipa di tsongwa xona. Mosela wa yona le ona o dirwa seala le masoboro a dira lepesa ka lona.

K34 | 79

- 43 Pela. Pela ke phoofotswana e e dulaxo dithabeng tse byale ka bo Lmapulane, dilabye, beletlwa, hlabanamane. E phela ka maweng le marakong a dithaba, e phela ka xo ja (xo fula) matlakala a dihlare tse byalo ka mohlwane, moloxa, mojabela, le yona letlalo la yona le na le mohola o moxolo le a ratexa ka xe le dirwa lekxeswa la basimanyana le ka xe le dirwa lethebo. Lethebo la dipela le fetswa ke matlalwana a masome a thselelaxo (60) xoba a masome a supaxo le metso e mmedi (72). Letlalo la yona xaxolo le bonwa ke banna ba e lexo batsumi ba tsomaxo dipela mo dithabeng ba di bolaya ka matsolo le ka melamu le xe di swara ka dimpya. Batsumi ba dipela ba di tsoma ka baka la nama ya yona le ka baka la letlalo la yona. Yona e na le mohola ka thoko tse pedi, nama le letlalo. Xa e byalo ka phukubye, yona o tsomelwa letlalo feela, thsipa yona nama ya yona e lewa ke basimanyana. Pela xe e bolailwe e a buiwa letlalo la yona le a patlwa xabotse le a oma xa le omile le thsathswa ka joko bya yona le xa e le ka bya kxomo xoba pudi
- 44 ka moraxo xa matsatsinyana mosoxi o thoma xo le soxa xore le butswa o tla soxa matlalo amantshi-nthsi xo fihlela xe a bona xore byale a lekane xo ka rokwa lethebo. Letlalo la pela monna o le soxa matsatsi a mabedi feela xona le a butswa, xe a soxilwe a budule xona xe motsoni e le moruki le mosexi o tla thoma modiro wa xo roka, lethebo le rokwa ka lesika la kxomo xoba la pudi ba thula masobana mo letlalong ba tsenya tsola ya lesika ba thula ka thswana. Ditsola tse tsa lesika di ohlwa ke yena moruki ba bonthsi a di nokela mo sexatleng la tsona mo di dulaxo xo tee le dithswana xona xe a roka o tla fela a topa tsola ka mo sexatleng. Lethebo la dipela le ka bapatswa la rekwa ka dinku tse robaxo me... e mmedi (8) xoba dipudi tse lesome le metso e mmedi (12) le xo isa pele ka boxolo bya lona le ka kxomo le a rekwa. Lethebo la dipela le aparelwa bothsepi, le xoba kobo ya bosexo. Xa le byalo ka la diphekubye le dithsipa xobane ona a aparelwa bothsepi feela, masaedi bona ba ka aparela xoba kobo ya bosexo ya xo robala.

45 Nkwe. Nkwe kesebata se se dulaxo dithabeng tse di befileng
 byale ka bo Malope, Ntsweletau, Maxaraxareng, Hunoto, Tsokatlou,
 Hlako. Nkwe yona xa e tsongwe, feela e a bonwa ka xe e le sebata
 sa xo ja diruiwa. Ka mabaka a mangwe e a oloxa mo thabeng e
 latelele diruiwa tsa batho ba ba axilexo tlase xa thaba. Dipudi,
 dinku e di tolaye e je. Xona bo sa sa xe mong wa lesaka a e ya
 sakeng o tla hwetsa diruiwa tsa xaxwe di se ka moka dingwe di hwele
 e di bolaille dingwe e di lle xo di fetsa, dingwe e di lle diripa,
 ding e fatetse diripa tsa tsona tse e di sadisitseng xe e ija.
 Xona ka modiro wa yona le ka marofa (dikxata) tsa yona, mong wa di-
 ruiwa o lemoxa xore ke modiro wa nkwe, xona mong wa lesaka o thsabese
 tsa mosate kowa kxosing o bexa taba e ya thsenyexelo ya xaxwe ya
 diruiwa xona kxosi o laela batseta le yena mosenyexelwa xo hlaba
 mokxosi o moxolo mo sethsabeng ka xore iuu! iuu! iuu! Sebata
 46 kxomo banna! Le phalafala e fela e kwala xo lla kowa mosate ya xo
 kxobela banna ka xe phalafala e se naka ya xo no hlwe e lla-lla,
 xa e lla ke xore banna bohle ba motse ba fo tseba xore kua mosate xo
 na le pexo e kxolo, ka xona banna bohle ba motse ba ba kwaxo mokxosi
 le mollo wa phalafala ba phalalela mosate xo yo kwa xore a taba le
 mokxwa keng! Xe ba kxobokane, motseta wa kxosi e moxolo o tla
 hlaba mokxosi a re: iuu! iuu! Xona banna ba kxobokane ba tla
 xowa mmoxo ba re: O laolele! O laolele! Mohlabi wa mokxosi
 o tla re: Setakxomo banna sakeng la mokete, xona banna ba tla
 tswa ka kxoro ya mosate ka lebelo ba xopotse marumo a bona le melamu
 le dilepe le dimpya tsa bona, ba leba sakeng la mosenyexelwa.
 Xe ba fihla ba tla nyaka dikxato tsa marofa a sebata se mo se lebile.
 xo ba a latisa xo fihla xe ba fihla mo thabeng e marofa a felelaxo
 47 xona. Xe ba fihla xona banna ba tla teta thaba ka lenaka la banna
 ba dikoloxa thabana ba re: Twaa! Ba bangwe ka dimpya ba nemela
 thaba ba xwaisa mo maweng xo fihla xe ba e bona. Xona dimpya di
 tla e xwaisa xo fihlela xe sebata se e tswa se befetswe se lebile

48

banna xona thaka morwa banna ba tla e batamela ka marumo xona fao xo tla bonala moxale le lefsexa. Monna wa moxale o tla itahlela xodimo xa sebata se se befetsweng ka lerumo a se hlaba wa bo bedi le yena o tla mo latela le yena ka lerumo a hlaba sebata yena o bitswa xore ke moswaedi wa leoto wa boraro le yena o tla etsa byalo o itahlela ka lerumo la xaxwe, yena o bitswa xore ke moswaedi wa letsoxo, xona sebata se a bolaiwa se rwalelwa xae ke bana ba tsena ka moxobo o moxolo, basadi ba hlaba mekxolokwane bakxalabye ba tiya dikati ba xoro xa ka lethabo. Motseta o rungwa xo kxosi xo yo beba kxoroxo ya banna le boxale bya bona, xona kxosi o butsisa xore a moxale ke mang? A moswaedi wa leoto ke mang? A moswaedi wa letsoxo ke mang? Xona motseta o tla mmotsa xore moxale ke mokete, moswaedi wa leoto ke mokete, moswaedi wa letsoxo ke mokete. Eyale kxosi o a theoxa xo tla xo bona sebata le xo retz sehaaba sa xaxwe le boxale. Yo e lexo moxale o fiwa namane ya sethole, moswaedi o fiwa nku tse pedi (2), moswaedi wa letsoxo o fiwa pudi tse pedi (2) xoba pudi ya tswetsi. Eyale sebata se a buiwa nama ya yona e lewa ke basimanyana, letlalo le yona e ba la kxosi, le a suxiwa le soxelwa kxosi ke batseta ba xaxwe ba e lexo baapeedi ba xaxwe xe le budule le a lotwa xo letelwa a mangwe xe a le xona a bonwe e le a thselelaxo (6) a rokwa lethebo la kxosi. Ka xona lehebo la nkwe ke seaparo sa maxei sa bothsepi xa le aparwe ke batho bohle, le aparwa ke bona maxosi maapara nkwe, maapara thaxa.

49

Kxano le Khephane (nakedi). Letlalwana la kxano le la Nakedi a tsuiwa sebeba sa xo thsela sehlere (meriana) xaxolo ke matlalwana a a tsongwaxo xaxolo ke dingaka ka xe e le bona baswari ba dihlare xaxolo, le batho ba e lexo batsebi ba dihlare ba ba bitswaxo xore ke, dingaka tse dithsupya, bao ke dingaka tse di sa tsebeng dipheko empa ba tseba dihlare, le bona ba swara dibeba. Xape letlalo la kxano le nakedi a dirwa k lekxeswa la mosimayana. Mosela wa kxano le wa nakedi e dirwa seala sa xo rwalwa phatleng le hloxong tsa banna le basadi xore ebe bothsepi

matsatsing a mathabo a bona le bana ba basitsana ba mathumathsa mo moetseng, a bona o tla hwetsa ba rwele diala dihloxoeng tsa bona xaxolo seala sa kxano ke se se ratehang xaxolo. Nama ya kxano ke nama e banna ba e simelelaxo basimanyana. Ya nakedi e a lahlwa, xoba xo apeeelwa bana ba banyane xe ba babya ke bolwetsi bya sehuba sa lethakxo.

- 50 Nkxo (sekeke). Nkxo e bupiwa ka letsopa e bopya ke basadi empa xa se basadi ka moka, xo na le batsebi (dithakxa). Letsopa la xo bopa dipitsa le epiwa mehlakeng mo xo melaxo byang bya mathatane, sebopexo sa letsopa le ke le le sehla le le hlakanexo le lesabasaba. Mmopi o le epa xona mohlakeng xe a feditse xo le epa o a le anexa xe le omile o le fola ka pato xodimo xa lefsika la phaphathi xore mo xo lona xo tswa dithorwana tse tsa matlapa a lesabasaba xo sale letsopa le nnosi. Byale mmopi o tsea leselo o a lefefera o tloa mabu a xo sala lerole la letsopa le nnosi, mabu a a lahlwa letsopa le a lotwa le kxobelwa xo tee. Xa e le le lentshi lefeferilwe, le rwalelwa xae mo mmopi a bopaxo xona. Xe a fihla xae o kolobisa letsopa ka meetsi, xe la kwetse meetsi le hlakantswe xabotse, xona mmopi o thoma modiro wa xo bopa dipitsa tsa xo apea boxobe xoba byalwa xoba marufsi wa xo apexa mafsi, le nkxo (sekeke). Modiro wa nkxo ke xo xelelela
- 51 meetsi a byalwa xe bo apexwa, le xo thsela leselebo le xo omelela byalwa le xo hlotlela byalwa le xo bo thsela ka xo yona xe bo hlotlilwe. Pitsa e kxolo ya letsopa mohola wa yona ke xo apexa byona byalwa le dinama mohla wa menyanya le xa xo hlabilwe seruiwa xo apexiwa lexata (hloxo) ka yona, tse dinyane ke xo apexa boxobe ka xe di se na maotwana a di emaxo ka ona mo sehemong. Moapexi o tla nyaka matlapa a mararo (3) a maxolwanyane a a be a mollong ka thoko xa mollo a bexa pitsa xo ona ka fase (ka xare) ya ba mollo. Matlapa ao a bitswa xore ke mafexo.

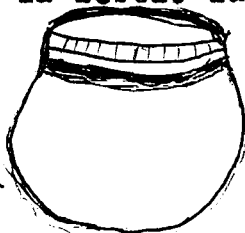
K34/79

52

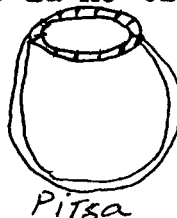
Amopi wa dipitsa tsa letsopa o re pele a thoma xo hlatlexa ka dipitsa tse xe a se no xo fetsa xo bopa o a di thsuma ka mollo, xe di omile di fedile xo bopya o nyaka fela o dira sebeso se sexolo o bexa dipitsa tse di se na selo o nyaka thutse xoba dikxong tsa sexopha tse boleta o di bea xodimo xa dipitsa o xotsa mollo di a swa e le ruri di butswa xabotse mo o hwetsaxo di bile di lla byalo ka thsipi xe motlo a di itia ka monwana. Xe dipitsa tse di budule di ka kxakolwa tsa apexa le xo thsela se sengwe le se sengwe se motho ka rataxo, ka baka la xo thsungwa ka mollo xa di sa koloba di tiile, xa di sa sia meetsi. Pitsa ya letsopa xe e phsatlexile e tswile diphaphi ke lekopelo (makopelo) tse nthsi diphaphi tse re di bitsa xore ke makopelo xoba lekopelo.

Dipitsa di a bapatswa di a rekwa ka mabele le diruiwa pudi, nku, kxoxo le ka thsaletse. Mo molomong wa nkxo xore e tle e se ke ya palexa xo nyakwa kxole e be xo tlangwa molomo wa yona ebe e omelela mo xo yona xore e tle e tiye e lote palexo ya yona. Kxole ke letlalo la lebelo la kxomo lona le a setwa xabotse e sa le le metsi xo tlangwa molomo wa nkxo ka lona le omela mo xo yona. Letlalo le la lebelo la kxomo la xo tlema nkxo le meeta le bitswa kxole.

Sekêkê

PITSA

Morufsi.

53

Moeta, Sedibelo, Sekupu. Moeta le sedibelo le sedibelwana le sekupu le morufsi di bopya ka letsopa byalo ka nkxo. Moeta xa o bupilwe o fedile o xopya xabotse ka mo xare xore e be theledi o beiwa moriting xore o ome o le fa moriting xape o apeswa ka mankxeretla a dikobo xore phefo e se ke ya o tsena wa tloxa wa palexa le phiso ya letsatsi e ka o palesa xe o ka re xo bopywa wa beiwatatsing. Moeta, pitsa, sedibelo, nkxo, xe di bapilwe di fedile di sesu tsa thsungwa di bitswa xore ke moraxa. Moeta xa o fedile o omile, xona mosadi o nyaka letsoku le a silwa le thselwa sexwaneng le hlakangwa le mooko wathapo ya thsidi le dubelwa mo sexwaneng xona mosadi o ritela moeta ka lona mo mmeleng

K34 / 79

wa ona ka moka xore mo melomong o bea mabitsi a maswaha a xo
 xadima ka morupaetso. Morupaetso ke mohutana o mongwe wa
 54 letlapana le le byalo ka letsoku feela lona ke le lesa la xo
 xadima byalo ka letlapa la lelahle. Le lona le epya fase le hwe-
 tswa xaxolo mo seleteng sa Madibong motseng wa kxosi Kxoloko, le
 lona le a silwa byale ka letsoku le thselwa sexwaneng xoba
 pitsaneng e nyane la hlakanywa le mooko wa thapo ya thsidi wa
 dubywa ka meetsi. Modiro wa ona ke xo bea mabitsi mo melomong
 ya meeta le mothaladi o moswana mo mpeng ya moeta tikoloxo ya ona.
 Sedibelo, sedibelwana le sekupu di dirwa byalo ka moeta le lefiso
 le morufsi. Xa di feditso ritelwa ka letsoku le morupaetso, xona
 mosadi o tla di bea ka bonthsi bya ka mo a di bupileng ka xona, a
 di beseletsa ka thuse xore di swe di butswa, xa di budule di a
 besolwa tsa bexwa thoko tsa fola tsa iswa lapeng tsa kxakolwa,
 xona di ka diriswa modiro wa tsona. Moeta modiro wa ona ke xo
 xa meetsi nokeng ka basadi le methepa ba ya ka yona nokeng xo xa
 55 meetsi. Xape ka moeta xo kxonexa xo rwalwa byalwa xa bo iswa
 moxong xoba moryanyeng xoba letsemeng le banna xe ba e nwa byalwa
 ba nwela ka moetang, bo xiwa ka mokxopu xe bo abelwa banwi.
 Moeta ke se seng sa diwarelo (dibyana) tse kxolo mo dibyaneng
 tse diriswang ke basadi. Sedibelo le lefiso le tsona di diriswa
 modiro o tee byalo ka moeta xa ka nwelwa byalwa ka xo sona, xo ka
 hlotlelwa byalwa ka xo sona, basadi ba ka solela leseleba ka xo
 lona xe ba apexile byalwa. Xape ka sedibelong xoba lefiso xo
 thselwa mafsi a a rithiswang xoba a makhura a lefehlo. Sekupu
 modiro wa sona ke xo swarela (xo thsela) metsi, byalwa, mafsi, le
 tse dingwe dino tsa mo lapeng. Morufsi ke wa xo khurumela pitsa
 xe xo apexile boxobe, dinama, moroxo, xape morufsi o moxolo
 modiro wa ona ke xo apexa mafsi a lelese.

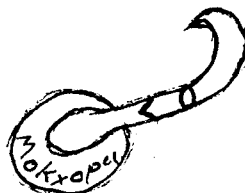

56 Lexapa, Sexo, mokxopu, tsona di tswa psyalong ya mo temong

xo byalwa thotse ya kxapa mo temong xoba mo dirapeng tse di
 lemilwexo mo tlase xa noka xoba mo temong ya mobu wa sehlaba le xa
 e le mo selokong. Thotse e e a hlaxolelwa ya nelwa ke dipula ya
 enywa, dikxapa tsona di a xola di a tia xa di tile di a kxolwa tsa
 iswa xae xa di lexae di thulwa lesoba mo molomong wa lona ka wa
 xo lekanya ka seatlana sa ngwana wa tekanyo ya nyaxa tse pedi (2).
 Ka lesoba le le thutsweng le elexo molomo wa lexapa xo thselwa metsi
 a dula ka mo nthse lebaka le letelele xore a bodise mami a a lexo
 ka fa lexapeng, xe mami a bodile, metsi a thsolwa a tswa le dithatse.
 57 Xo bitswa ngwana e monyane o tsenya seatlana ka mo lexapeng o a
 hlatswa ka metsi xo fihlela xe xo tswela mami ohle le dithotse le
 monkxo o fedile, xona mosadi o tla tsea thipa xoba kxopa a xopa le-
 tlalwana le le lesesenyane le ka mo ntle xa lexapa xe a feditse,
 lexapa le ka diriswa modiro wa lona e lexo xo xa metsi, xowala
 byalwa ka lona xa bo etiswa bo isa kxole xoba bo iswa monyanyeng
 xoba xo rwala mafsi. Maxapana a mannyane ke a xo thsela makhura
 a xo tlolewa a mangwe kea xo lota dipeu. Xape sexo le sona se tswa
 psyalong ya mo temong, sona xa se xodile se tiile se a fatolwa ka
 boxare se tswa phaphi tse pedi (2). Xa di fatotswe ka bonthsi di
 a apexiwa ka pitsa e kxolo mo mollong xore mami a a ka mo xare xa
 tsona a butswa. Xe a budule, mosadi o tla hlatlola pitsa a nthsa
 dixo tse mo pitseng a tsea kxopa a xopa mami a mo sexong a be a se
 xopa le ka ntle, xe a feditse a hlatswa sexo ka metsi a sekileng,
 58 xona sexo se ka diriswa modiro wa sona xo solela boxobe xo thsela
 mafsi a lebesa le bodila ka xo sona. Nama le moroxo xa di jelwe ka
 sexong. Tse dinyane di dirwa dixo tsa xo nwa le xo xa metsi. Sexo
 se sexolo se se botse se ka dirwa moxopo wa monna wa xo jela.

Mokxopu le ona o tswa psyalong ya mo temong le mo dirapaneng
 tsa xae le mo xae mo lapeng mo mafuring a lapa le mo tlase xa ngwako
 xore thotse ya nthse e tle e namele mo xodimo xa ngwako, xe e emule
 mekxopu e tiile e a kxiwa (kxolwa) e seta molomo ya apexiwa ka pitsa.
 Xe e budule mami a a kaxare e falwa ka kxopa e xopiwa kafa ntle

e ya hlatswiwa ka metsi a sekilexo xona mokxopu o ka diriswa modiro wa ona xo nwa byalwa, ke se e lexo modiro o moxolo wa sexo sa mokxopu. Lexapa,sexo, mokxopu di ka bapatswa tsa rekwa ka mabele le naseleng.

59 Mabyang a mohola. Lefee byang byo bo mela mo mebotong ya naxa tsa lebala le mo mathabeng tsa bo Leolo. Modiro wa byona ke xo rulela nyako bo sexwa ke banna mo lebakeng la marexa ka phefo ya marexa e hlabile. Xe bo sexwa bo sexwa bo tlengwa dihlopha.

Lesisi. Eyang byo ke byo botelele byo bo koto modiro wa byona xe banna ba bo sexile ke xo rulela ngwako, byang byo bo thomaxo xo rulela mabalelo a mathomo a ngwako xo thongwa xo rulelwa ka byona kaxa e le byo bo koto, le byona bo sexwa ke banna, bo tlengwa dihlopha, mme bo mela melapong le mo meeding.

60 Sehlokwane, ke byang byo bo byalo ka lefee empa byona bo mela mo meeding mo xo emaxo metsi, ke byang byo bothata byo tiileng xo feta lefee. Mohola wa byona ke xo rulela ngwako. Bo a sexwa ba tlengwa dihlopha, ka bothata le botse bo phala lefee mo xo ruleleng xa ngwako. Eo hwetswa mo naxeng tse di fisaxo e sexo naxeng tsa mabala.

Moditswane (Tatase). Ke byang byo botelele byo bo melaxo mo nokeng,xa bo mele mo khwiting ya noka bo tloxe bo okamela metsi bo mela mo makoribeng a noka le mo dihlakehlakeng. Baaxi ba bo sexa bya tlengwa dihlopha. Mohola wa byona ke xo rulela ngwako, ke byang byo bo botse empa xa bo na bothata byo boxolo, bo onala kapela.

Mathatane. Ke byang byo bo melaxo mo xo lexo didiba le methopong. Eyang byo mohola wa byona ke xo loxa methoto le dintlatla le disexo, mme baloxi ba bo rata kudu. Sesexo sona se ka nna sa luxywa le xa e le ka byang bya lefee.

Ntlatla le mothoto tsona di loxiwa ka byang bya mathatane, ka baka la bothata bya byona. Basadi ba bo kxa mme ba dira lefsielo ka byona, le ngwako ba kxona xo rulela ka byona. Bo a sexwa bo tlenwa dihlonha bo lotwe.

61 Matulwane (malebeko). Byang byo ke byang byo bo melaxo melaleng ya mexola ya naxa tse tse, xa bo mele naxa tsa lebala tse di tonyaxo, byona xa bo sexwe ka thipa ya xo sexa byang, bo tumulwa ka medu xwa nyakwa phata e botse e telele e lekanang le lehlomo la ngwako. Moxarudi wa byang o tla xarola byang ka moraxo xe a bona e le byo bonthsi o tla bo lokoloxanya le phata e a bo tata ka dinti tsa kxabane xoba tsa moswana, a po bea ka xo lokoloxana le phata e xo fihla xa bokoto bya byona bo setse bo nyaka xo lekana le mmele wa motho xona o tla bo rwala lexetleng la xaxwe a bo isa xae. Morwalo o mo byalo wa byang bya matulwane o bitswa xore ke melope. Ka letsatsi le tee monna wa seroto o xarola melope e mmedi, ba bangwe ba xarola melope o tee, mme ke modiro wa letsatsi ka moka. Mohola wa byona ke xo rulela ngwako. Xa bo rulela xa bo ise dithla xodimo bo isa dithla fase dithito xodimo.

62 Mphafa. Mphafa ke byang byo bo melaxo mo dithabeng mo melapong ya dithaba le byona xa bo sexwe bo tumulwa ka medu ba dirwa melope xe bo rwalelwa xae. Mohola wa byona ke xo rulela ngwako byalo ka matulwane.

Mohlodima. Ke byang bya xo rulela ngwako, bo hwetswa mo dinokeng mmala wa byona ke byo bohobedu le byona bo a xarolwa mo e lexo byo bo telele-telele bo a sexwa xa bo rulela bo rulela byale ka matulwane le mphafa.

Phsielo. Phsielo ke byang byo bo melaxo mehlakeng le methopong ya dinoka. Xa bo kxiwa xa bo sexwe, empa bo a tumulwa ka medu. Mohola wa byona basadi ba dira lefsielo la xo fsiela matlakala mo lapeng ka byona. Xe bo tomolwa bo tomolwa ke bona basadi, ba tata lefsielo ka lenti la leokana le ohlilwe xoba ka moxano wa kxomo.

Mabyang a ka moka a bapatswa, a rekwa ka mabele, dipudi,

62 cont.

K34/79

nku, le thsaletse. Moxolo-xolo wa xesu o setse a na le seema se
a se boletseho a re: "Eyang bo sa rekeng kxomo bo hloka mmapatsi".

END. 755.